

Решетняк О. О.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

АНТРОПОНІМ ЯК МАРКЕР ПРОВІДНИХ БІБЛІЙНИХ КОНЦЕПТІВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості антропоніма, зокрема, біблійного, як маркера концепту, схарактеризовано засоби структурування будь-якого біблійного концепту; порушено проблему аналізу фразеологічної символіки та парадигми вербалізаторів сакрального концепту, виокремлено особливості біблійного антропоніма із символічним значенням.

Ключові слова: символ, символіка, концепт, антропонім, Біблія, вербалізатор (маркер) сакрального концепту.

Постановка проблеми. Проблема лінгвокультурних концептів студіювали М. Алефіренко, О. Цапок, І. Голубовська, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, О. Селіванова, О. Левченко, О. Близнюк, О. Задорожня, П. Мацьків, А. Пікалова, В. Яковлева та ін. Вербалізатори (маркери) лінгвокультурних концептів неодноразово були предметом досліджень. Однак окремої наукової розвідки, присвяченої аналізу особливостей антропонімів як вербалізаторів концепту, у сучасному вітчизняному мовознавстві немає.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати особливості антропоніма, зокрема, біблійного, як вербалізатора концепту. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: схарактеризувати засоби структурування будь-якого біблійного концепту; порушити проблему аналізу фразеологічної символіки та парадигми вербалізаторів сакрального концепту, виокремити особливості біблійного антропоніма із символічним значенням.

Виклад основного матеріалу. Існує чимало прийомів побудови лінгвокультурних концептів. Будь-який концепт може бути вербалізований мовними одиницями різних рівнів: лексемами, фразеологізмами, словосполученнями або реченнями. Діахронія певного знакового утворення як фрагмента картини світу уможливає набуття такими мовними одиницями концептуального значення за умови динаміки ціннісних парадигм. Тому концепт – це не лише лексичне значення слова, крім лексико-семантичних варіантів та їхніх окремих складників із концептуальними ознаками йому притаманні ще й інші ознаки, а саме: загальнонаціональні, універсальні, марковані власним досвідом чи індивідуальними уявленнями. Тобто в концепті закодована генетична, історична, культурологічна пам'ять соціуму.

Прецедентні імена першої біблійної родини мають статус концептів і функціонують як стійкі сполуки чи символи, тобто вже є символами. Очевидно, у мові знаходять своє відображення лише значущі, важливі концепти, наприклад, Адам – «людина з червоної глини» [1, с. 23]. І не просто людина, а першолюдина («<...> на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх» (1 М. 1: 27)), якій було віддано все, створене Богом, окрім дерева пізнання добра й зла. «<...> *И блаженствовали, пребывая в любви и общении с Богом. Неизвѣстно, сколь долгое время находились они в этом блаженном состоянии чистоты и невинности; извѣстно только, что они лишились онаго*» [1., с. 24]. Проте це ще й чоловік,

якого змії увів в оману. «*Адам нарушилъ заповѣдь Божію, увлеченный своей женою, которая, прельщенная змѣемъ, вкусила отъ плода древа познанія добра и зла, Адамъ также вкусилъ отъ онаго, и симъ грѣхомъ они навлекли на себя гнѣвъ своего Создателя*» [1, с. 24]. Саме через Адама все людство втратило можливість жити в райському саду й змушене так само «*в поті чола здобувати хліб свій*» (1 М. 13: 19). Історія першолюддини закінчується досить уривчасто: він прожив дев'ятсот тридцять років, мав велику родину, проте біблійна оповідь згадує лише трьох його синів: Каїна, Авеля та Сифа. Апостол Павло назвав Адама «*образом майбутнього*» (Рим. 5: 14); «*перша людина – з землі, друга Людина – із неба Господь*» (1 Кор. 15: 47); «*смерть-бо через людину, і через Людину воскресіння мертвих. Бо так, як в Адамі вмирають усі, так само в Христі всі оживуть*» (1 Кор. 15: 21–22). Місце розп'яття Ісуса, Його страждань, погребіння та воскресіння є символічним. Голгофу (буквально череп) вважають місцем поховання Адама. Жертвона кров Ісуса окропила череп Адама, тим самим «*ветхозавѣтная обрядность прекратилась, когда Онъ принесъ Себя непорочнымъ въ жертву Богу. Вѣковая борьба съ княземъ міра сего торжественно окончилась побѣдою креста...*» [1, с. 167].

В українській мові з антропонімом «Адам» функціонують такі лінгвістичні одиниці, дефініції яких зафіксовані в лексикографічних джерелах сучасної української мови: 1) «*Адам і Єва*» – первородний гріх [3, с. 153]; 2) «*Від Адама [починати]*» – від самого початку, з давніх-давен, дуже далеко» [4, с. 19]; 3) «*за Адама, за часів Адама*» – дуже віддалені від нас часи [5, с. 18–19]; 4) «*Адамові діти*» – рід людський [5, с. 18–19]; 5) «*ветхий Адам*» – грішна людина, «*скинути із себе ветхого Адама*» – духовно оновитися, звільнившись від старих звичок, поглядів; стати новою людиною [6, с. 215]; 6) «*від Адама*» (в ролі обст.; книжн.) – з передісторії, яка мало кого цікавить, дуже далеко, від самого початку [6, с. 100]; 7) «*Адамове ребро*» 1. (жарт.) Жінка. 2. Спільне джерело, спільна основа чого-небудь [7, с. 743]; 8) «*старий як Адам*» – старий як світ [5, с. 18–19]; 9) «*адамова голова*», ент. – великий нічний метелик із родини сфінксів [4, с. 19]; 10) «*адамове яблуко*», анат. – випнута хрящова частина гортані [4, с. 19]; 11) «*адамові сльози*», книжн. – горілчані напої [6, с. 18].

Утрачаючи функцію індивідуалізації, ідентифікації, співвіднесеності з денотатом, зазнавши якісних змін у семантичній структурі, номінація «Адам» набуває рис апелювання, що безпосередньо впливає на рівень фразеологізації символічних значень. Антропоніму притаманний опосередкований генетичний зв'язок із денотатом власної назви, у мовленні такі зв'язки можуть мати різну актуалізацію.

Біблійне ім'я першої земної жінки й першої, хто виявив непослух Богові, – Єва («життя, жива»). «<...> *Такъ какъ она должна была сдѣлаться прародительницею всѣхъ живущихъ на землѣ...*» [1, с. 207]. Для повноти буття, аби в Адама була помічниця, яка б розділяла з ним радість, щастя, благодать в

Едемі, Бог створив жінку «<...> і привів її до Адама. І промовив Адам: «Оце тепер вона кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка» («Чоловікова, чоловіччя» – жінка) (1 М. 2 : 22–23). Після гріхопадіння Єва отримала вирок Бога: «<...> Помножуючи, помножу терпіння твої та болі вагітності твоєї. Ти в муках родитимеш дітей, і до мужа твого пожадання твоє, – а він буде панувати над тобою» (1 М. 3 : 16). Подальшу долю Єви біблійні оповіді не висвітлюють, невідомо, хто першим із подружжя помер. Святе Писання згадує лише, що вона, народивши першого сина, назвала його Каїном («набуття»): «<...> набула чоловіка від Господа» (1 М. 4 : 1), напевно, думаючи, що народила обіцяного Богом Спасителя. «Но обманувшись в своїй надезді, второго родившаго сына назвала Авелем (суета, плач), вєроятно, вє знак своей обманутой надежды и какъ бы предчувствую его несчастную кончину. Третий сын Евы былъ названъ Сифомъ (основаніе), потому что вє немъ было положено основаніе новому благочестивому племени вмѣсто Авеля...» [1, с. 207].

Власна назва як ім'я концепту набуває ознак повідомлення, містить закодовану інформацію про значуще явище, маркована концептосферою національної мови, наприклад: «Єва» – допитлива жінка, яку легко спокусити. Вирішальну роль у формуванні символічних значень антропоніма відіграють асоціації, які супроводжують екстенціональний зміст та інтенціональне поняття, а потім сублімують останнє повністю чи частково, як-от у сталих сполуках: 1) «у костюмі Єви» – про голу людину [5, с. 20]; 2) «праматір Єва» або «Єва» – про риси характеру або поведінки, які є типовими, властивими всім жінкам [там само]; 3) «Адамові реберце» – так жаргівливо часом називають жінку [5, с. 20]; 4) «Євина онука» – про допитливу жінку [8, с. 65]; 5) «Євина донька» – жінка [9, с. 54]. Як результат процесу відфразеологічної деривації, ім'я «Єва» концентрує негативну семантику фразеологічних зворотів (зокрема, «євина донька (онука)», «євине сім'я (плем'я, отроддя)») що є власне алюзіями біблійної оповіді про причину гріхопадіння людей. В окреслених одиницях антропонім по-різному реалізує символічне значення, що генетично сягає асоціацій, пов'язаних із денотатом цієї власної назви. Отже, біблійні антропоніми є важливим лінгвостилістичним засобом вираження емоційності, засобом моральної характеристики людини, цей факт зумовлений розширеними конотативними можливостями таких мовних одиниць.

Власні імена Книги Книг мають оцінне значення й моделюють синонімічні чи полярні ряди. Наприклад, пейоративність семантики реалізують такі біблійні антропоніми: Каїн, Валтасар, Ірод, Плат, марковані семою «зло / злочин». Біблізми з такими антропонімами можуть функціонувати в мові як фразеологізми, як крилаті вислови і як імена-символи.

Так, первісток Адама і Єви став і першим убивцею на Землі (1 М. 4 : 1–24). Хоча етимологія номінації «Каїн» має нейтральний денотат, проте існує кілька версій, за однією з яких це ім'я трактують як «зздрість, ревності», що психологічно точно характеризує поведінку Каїна й стає самостійною формантою. Традиційно в історії людства братовбивство вважали найтяжчим гріхом, тому ім'я «Каїн» стало узагальненою номінацією: 1) «про братовбивцю, зрадника, злочинця тощо» [10, с. 72]; 2) «нелюд, злочинець». *Каїнова печатка* на кому-небудь (позначка злочинності на кому-небудь) [11, с. 232]; 3) «дуже нахабний відчайдух, шибеник, готовий до будь-чого» [5, с. 304].

Старозавітний текст Книги пророка Даниїла ім'я останнього вавилонського царя з халдейської династії маркує негативною конотацією; це спричинене насамперед святотатством на нечестивому бенкеті, влаштованому під час облоги міста персами. Валтасар, розпалений вином, наказав принести золотий та срібний посуд, викрадений його дідом Навуходоносором з Єрусалимського храму, бо начебто вино робилося в них кращим чи осквернення святині надавало йому більш вишуканого смаку. Це було великим гріхом – осквернення речей, які належали чужій вірі, чужому храму й, нарешті, Богові юдеїв – Єгові. Вирок за такий злочин був смертельним. І в той час, як цар, його дружини, коханки й усі царедворці пили вино із цього посуду й вихваляли своїх золотих, срібних, мідних, залізних, дерев'яних і кам'яних богів, раптом у повітрі «вийшли пальці людської руки, і писали навпроти свічника на ванні стіни царського палацу, і цар бачив зарис руки, що писала» (Дан. 5: 5). Лише Даниїл, як людина, що мала в собі Духа Божого, правильно витлумачив письмена на стіні: «Мене» – порахував Бог царство твоє, і покінчив його. «Текел» – ти зважений на терезах, і знайдений легеньким. «Перес» – поділене царство твоє, і віддане мідянам та персам» (Дан. 5 : 26–28). Із біблійною лаконічністю останнє речення цього розділу констатує: «Тієї ж ночі було забито Валтасара, царя халдейського» (Дан. 5: 30). Так здійснилися пророцтва Ісаї, Єремії, Авакума та Даниїла. Конотованими є й фразеологізми з далеко не схвальною характеристикою цього доленосного для Вавилону застілля. В українській мові фразема «Валтасарів бенкет» має значення «жити весело, безтурботно напередодні близького нещастя» [5, с. 136–137]. Події зазначеної біблійної оповіді в україномовній практиці вербалізовано й у таких крилатих висловах: «письмена на стіні»; «писати вогненні слова»; «мене, мене, текел, упарсін» зі значенням «попереджати про нещастя; пророцтво чогось недоброго» [5, с. 136–137].

Висновки. Методика концептуального аналізу уможливорює з'ясування змісту, який залучає до поняттєвого поля інші номени, категорії, образи, символами, фраземи – тобто знання, когнітивні уявлення. Аналіз парадигми вербалізаторів біблійного концепту має ґрунтуватися на виявленні його відношень з іншими компонентами тексту з огляду на те, що в поняттєвому вимірі концепти часто містять різноаспектні константи, які транслюють сутність як загальнолюдських, так і національно орієнтованих цінностей, зокрема таких морально-етичних категорій, як добро, зло, віра, невіра, праведність, гріх, життя, смерть тощо. Дослідження цих вербалізаторів концептів, безсумнівно, є перспективним.

Література:

1. Библиейская энциклопедия. – Репринтное издание. – М. : Терра, 1990. – 902 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. І. Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
3. Багнюк А. Символи українства / А. Багнюк. – Тернопіль : Новий колір, 2008. – 826 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. I. – 799 с.
5. Коваль А. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
6. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. / уклад. Г. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984. – Т. 1. – 304 с.

7. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук та ін.. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
8. Грановская Л. Словарь имен и крылатых выражений из Библии : около 400 имен ; более 300 крылатых выражений / Л. Грановская. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ООО «Издательство АСТ», ООО «Издательство Астрель» 2010. – 383 с.
9. Бетехтина Е. Фразеологизмы с библейскими именами : в русском и английском языках / Е. Бетехтина. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2000. – 172 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.
11. Ожегов С. Словарь русского языка (около 57000 слов) / под ред. доктора филол. наук, проф. Н. Шведовой. – М. : Русский язык, 1983. – 815 с.

Решетняк Е. А. Антропоним как маркер ведущих библейских концептов

Аннотация. В статье проанализированы особенности антропонимов, в частности, библейских, как маркеров

концепта, охарактеризованы средства структурирования любого библейского концепта; поднята проблема анализа фразеологической символики и парадигмы вербализаторов сакрального концепта, выделены особенности библейских антропонимов с символическим значением.

Ключевые слова: символ, символика, концепт, антропоним, Библия, вербализатор (маркер) сакрального концепта.

Reshetniak O. Anthroponym as a marker of main biblical concepts

Summary. The features of anthroponym and biblical one particularly are analyzed in the article as a marker of concept. The author determined the means of structuring of some biblical concept and researched the problem of analysis of phraseological symbolics and paradigm of verbalizers of sacred concept; and the features of biblical anthroponym with symbolic value are also singled out.

Key words: symbol, symbolics, concept, anthroponym, Bible, verbalizer (marker) of sacred concept.